

Ny medaljör

Vid vårstämman den 24 maj 1981 i Frösthults gamla prästgård tilldelades ingenjör Karl Erik Mörk Upplands fornminnesförening och hembygdsförbunds förtjänstmedalj. Här nedan berättar han om sig själv och sin verksamhet.

”En folkrörelse med ständigt ökande verksamhet på bred front i olika inåt- och utåtriktade samverkansformer”, så skulle jag vilja sammanfatta min högst personliga upplevelse av hembygdsrörelsen i Uppland under de 30 år jag haft tillfälle att följa utvecklingen.

Efter teknisk examen i början på 40-talet har jag oftast befunnit mig på resande fot, tills för några år sedan då bl. a. sviterna efter några trafikolyckor ledde till sjukpensionering, men som ordspråket säger ”inget ont som inte har något gott med sig” – jag fick mer tid för hembygdsverksamhet.

Tjänsteresorna i Sverige och de övriga nordiska länderna gav mig en god inblick i vad som höll på att ske med kulturarvet och framförallt med byggnaderna i de svenska tätorterna efter senaste världskriget. När jag vistades i Uppsala för ritningsarbeten i domkyrkan omkring 1950 fick jag en verklig tankeställare. Hitills har jag trott att en överrepresenterad humanistisk kulturelit skulle i sig vara en garanti för kulturarvets fortbestånd i en tätort. Här i denna stad fanns den rikt representerad, men ändå revs det hjärtlöst i de gamla fina miljöerna och i centrum skulle tårtpappersfasader växa fram. Jag fick lära mig med vilken ringa visdom världen styres. I ett sargat Europa hade jag sett hur man i återuppbyggnadsskedets inledningsfas pietetsfullt återuppförde genom krigshandlingar i ruiner slagna byggnadsmiljöer. ”Den som inte kan blicka bakåt kan inte se framåt” sade fritt översatt en Leningradbo till mig. Detta oerhört starka behov av identitet kom till uttryck vid återuppbyggnaden av stadskärnorna – kanske allra främst Gamla staden, Stare Miasto i Warszawa. I Sverige och Uppsala utplånades medvetet ett kulturarv som borde ha förts vidare till kommande generationer.

Skulle detta även drabba min hembygd, Vallentuna i sydöstra Uppland, då ännu en rent agrar glesbygd? Självklart! År efter år flyttar människor från när och fjärran till Vallentuna och skall rota sig en ny miljö där man i stort sett äter och sover mellan resorna till och från arbetet i Stockholm. På semestern reser man oftast *hem* till sin barndoms bygd. Detta nya folk blir snart de dominerande beslutsfattarna. Vallentunas framtid som en av Stockholms kranskom-

muner är inledd. På Prästgårdens feta veteåkrar växer gles villabebyggelse som svampar ur jorden, och asfalten breder ut sig.

Skulle bildandet av en aktiv hembygdsförening kunna bidra till att rädda kulturarvet i Vallentuna och samtidigt ge den etablerade forskningen ett handtag?

Med facit i handen kan jag konstatera att den under ordförandeskap av Bernhard Bengtsson på 1950-talet bildade hembygdsföreningen och med mig som kassör, inte kunnat förhindra att praktiskt taget hela arvet av byggnadskultur i det centrala Vallentuna eldats upp hellre än att på ett naturligt sätt fylla en funktion i de nya bostadsområdena. Friskast brann det under byggnadsvårdsåret! Föreningens böner till kommunledningen om lämplig byggnad för sin verksamhet har klingat ohörd. Verksamheten för 700 medlemmar administreras från 12 dyrbara kvadratmetrar, hyrda i andra hand i ett av kommunens rivningshus.

Inte förrän Stockholms läns hembygdsförbund bildats och funnit formen för sin verksamhet har föreningen börjat tagas på allvar. Som bekant väntar detta län tålmodigt på att som redan skett i andra län få sin läns museifråga löst. Sker detta på ett tillfredsställande sätt finns det goda utsikter att slå vakt om det som ännu finns att rädda av kulturarvet.

En dag fann jag till min förvåning intill en väg i ödemarken två nyuppförda villor, placerade mitt bland grunderna efter Jacob Johan Ancarströms industri-anläggning från 1700-talets mitt. Man skall inte ta något för givet. Jag trodde att ämbetets inventerare hade registrerat den både långa och höga dammbyggnaden av sten och de kallmurade grunderna. Här hade funnits bland annat calcinerugnar för framställning av produkter för porslingsglasyr. Tänkbara köpare i Stockholm var Mariebergs fajansfabrik och Rörstrands fajans- och porslinsfabrik, som då hade sin första storhetstid under Jean Eric Rehns ledarskap. Även Gustavsberg-Vänge utanför Uppsala hörde till den tänkbara kundkretsen.

Samma sorgliga öde rönt den inte alldeles okände vikingen Jarlabankes tingsplats invid Gullbron. I sin ovetskap lät man tingsplatsen och Vallentuna hundares avrätningsplats förvandlas till industriområde och detta till och med i ett skyddsområde för kommunens vattentäkt! Inte undra på att man i samband med fastighetsdatareformen ville utplåna namnet Gullbron från kartan.

Gullbroområdet har dock mycket kvar att bjuda på och sedan några år pågår undersökningar av en stor träkonstruktion i det forntida sundet mellan de två tolfterna i Vallentuna socken. Vid en torpinventering av Lindö by kom jag anläggningen på spåren och nu provgräver hembygdsfolk under ledning av den välkände dendrokronologen Lars Lofstrand från Uppsala. Tidsbestämmande prov har utförts och om dateringen visar sig vara hållbar har träbron – om det nu är en sådan – tillkommit något århundrade efter bronsålderns slut.

Jag ägnar mycket tid åt samarbetsfrågor inom hembygdsrörelsen. Ett första försök var utgivandet av Sockenkartverkets beskrivningar och kartor från

1850-talet gällande samtliga socknar inom den nuvarande kommungränsen för Vallentuna. Med erfarenhet från ordförandeskapet i den redaktionskommittén kände jag det naturligt att ställa upp som ordförande i Arbetsgruppen Långhundraleden, om vilket det står att läsa i Upplands fornminnesförening och hembygdsförbunds meddelande nummer 1 1982.

Sedan någon tid samarbetar hembygdsfolk från båda länsförbunden utmed den forntida vattenleden mellan saltsjön och uppsalaområdet vid provgrävningar i den mycket märkliga fornborgen Broborg i Stenby, Husby-Långhundra. Under ledning av den även som arkeolog välkände Lars Löfstrand knyts kontakter över längsgränsen och byts erfarenheter från föreningslivet och den vetenskapliga världen.

Genom länsförbundets i Stockholms län periodiska tidskrift LEDUNGEN, vars redaktionskommitté jag tillhör, och länskonsulentens verksamhet ute bland föreningarna samt ett stort utbud av kurser, söker förbundet öka kunskaperna och självförtroendet bland föreningarna och deras medlemmar.

Även om jag känt en dov förtvivlan många gånger inför vad som inte borde få ske med vårt dybara kulturarv, så är grundtonen inom mig ljus. Och det beror på att vi lever i en tid med många positiva inslag:

Växande intresse för vår verksamhet från massmedia.

Släktforskningen ökar lavinartat och därmed intresset för de tidigare släktledens hembygd.

Resultaten av Sven Lindqvists "Gräv där du står" börjar redovisas och hans senaste föredrag "Grab wo Du stehst" i Linz väcker stort intresse.

Frikyrkorna över hela landet drar igång cirkelverksamhet kring Bönners "Väckelserörelsen i din hembygd".

Hembygdsvårdare bildar nordiskt hembygdsförbund och vi ser hur våra broderländer ligger långt före oss på flera viktiga områden.

Hembygdsrörelsen i Finland når enastående resultat i den arkeologiska forskningen i samarbete med Museiverket och framförallt att våra etablerade forskare börjar inse hur värdefull hjälp en halv miljon hembygdsmedlemmar kan lämna forskningen och som annars aldrig skulle komma den till del.

Och hur skall annars våra kommunala tjänstemän och politiker kunna fatta de rätta besluten om de inte har ett så fullständigt beslutsunderlag som möjligt. Det underlag som i dag står till buds för t. ex. Vallentuna och Österåker kan förbättras, det har Långhundraledsarbetet redan visat. Det är ett sådant förbättrat beslutsunderlag hembygdsrörelsen kan hjälpa till att taga fram och därigenom hjälpa beslutsfattarna med att inte komma på kollisionskurs när det gäller kulturarvet och forskarna att få en bättre helhetsbild av det forntida händelseförloppet.

K. E. M.